

16. Ders

24.00: Felsefenin Problemleri

Prof. Sally Haslanger

Kasım 7, 2005

Hür İrade I I : Bağdaşma

STANDART KATI DETERMİNİST GÖRÜŞ

1. Ne vuku bulursa, önceki olaylar tarafından kararlaştırılmıştır. (Determinizm)
2. Eğer aksi şekilde hareket edebiliyorsa, hür hareket ediyorum.(Hürriyetin Önleyicilik Analizi)
3. Eğer hareketim (önceden) kararlaştırılmış ise, aksine hareket edemem.
4. Öyle ise, hiç hür hareket etmiyorum.

I. Düşünün: (1) Determinizm :

- Bir (e) olayın önceden kararlaştırılmış olduğunu söylemek, tahmin edilmesi mümkün demek değildir.
- Bir (e) olayının önceden kararlaştırılmış olduğunu söylemek, bu şekilde kaderlenmiş demek değildir. (e) olayı, daha önceki olaylar ile kararlaştırılmış ise, mutlaka olacaktır. (e) olayı, önceki olaylardan bağımsız ise, kaderlenmiş olarak vuku bulacaktır. Tekrar, kolumu kaldırma örneğini düşünün. Determinist irade, elbette, koluma bir neden tatbik edildi ve böylece, önceki olaylarla bağımlı olarak, kolumun yukarı kalkacağını söyleyecektir. Ancak, kolumun kalkmasının, diğer şeyler arasında, kolumu kaldırma kararımdan ileri geldiğini gözden kaçırmayın. Öyle ise, kolumun ne olursa olsun kalkacağı doğru ve söz konusu değildir: Eğer kararım farklı olsaydı, hareketim de farklı olacaktı. Bunun ifade ettiği şey şudur: Determinist, kadercinin aksine: yaptığım şey, yapmayı seçtiğim şeye bağlıdır, diyecektir.

Bu argümanı gördükten sonra, en iyi stratejinin, determinizmi reddetmek olduğunu söyleyebilirsiniz. Ama, bu problemi çözer mi? Çözüyor mu? Determinizm, artık hür irade ile bağdaşmıyor mu?

Endeterminizm: Bazı problemler, daha önceki olaylar tarafından kararlaştırılmamışlardır.

Hür irade çıkmazı'nı düşünün. (Bknz. Reason and Responsibility s.387-388);

1. Eğer determinizm doğru ise, yaptığımızdan başkasını yapamayız; öyle ise, hür değiliz.
2. Eğer, endeterminizm doğru ise, o zaman bazı olaylar – muhtemelen bazı hareketler rastgeledir; ancak, eğer rastgele iseler, bu olayların sahibi biz olamayız. Öyle ise hür değiliz.
3. Ya determinizm veya endeterminizm doğrudur.
4. Bu sebepten ötürü, asla hür hareket etmiyoruz.

Görüldüğü gibi, determinizmi reddetmek, (her şeye rağmen) bize, gerçek hürriyet için, bir alan ayırmaya hiç yardımcı olmuyor.

I I. Düşünün (3): Seçme, determinizm ile çatışma içinde midir ?

Hipotetik tercih olarak Bağdaşım

Temel fikir :

Hürriyet, bir insanın, fiilen yaptığından farklı hareket edebilmesi olarak görünüyor. (Yukarda (2) sayılı koşulun özü bu). Ancak, bir kimsenin, (isteseydi) başka türlü hareket etmesi mümkündür, ne demek oluyor? Son olarak “yeterliliğin seçim analizi”nde: eğer, başka türlü hareket etmeyi seçse idim, o şekilde hareket etmiş olacaktım, fikrini görmüştük. Eğer, bu “başka türlü hareket etme” kavramını takip edersek, Determinizm ile olan çatışmayı önleyebilir miyiz?

Hür hareket ediyorum, eğer

Aksine hareket etmem (de) mümkün ise,

(yani), öyle tercih etse idim, başka türlü hareket etmiş olacaktım.

Bağdaşma: Hareketlerim ve tercihlerim, sebep olunuyorlar, ancak, farklı bir nedenden doğan birbirini takip eden süreç, farklı tercihler ve hareketlere neden olabilirdi. Öyle ise, şu anda, nasıl hareket ettiğime sebep olunmuş olsa bile, böyle hareket ediyor olmakta, hürüm. Bununla beraber, bu tanımın anlamına dikkat edin:

Eğer [aksini seçtiğimde, öyle hareket etmiş olacak idiysem] o takdirde [hür hareket ediyorum].

Veya:

Eğer, [A hareketi yerine A*yı seçtiğimde A*yı uygulayacak idiysem] A'yı hür olarak uyguladım (demek oluyor). Bu şarta karşıt – örnekler var mıdır?

Problem örnek -olayları: Örneğin, zorlama, kleptomani gibi, hürriyetimi yeterli derecede azaltan, zayıflatan şartlar altında yaptığım seçimlere karşı, aksine hareket etmem mümkün idiyse, bu karşıt durum doğrudur.

Bu konuda Ayer :

... başka bir kimse, üzerimde, âdet hale gelen bir kontrol, bir hakimiyet temin etti... o derece güçlü bir itaat itiyadı kazandım ki, artık, bu kimsenin istediği şeyleri yapıp yapmama dahil, bireysel karar alma konusunda hiç düşünmüyor ve inisiyatif almıyorum... benim düşüncelerim; benim görüşlerimin ve davranışlarımın nedeni olmaktan (tamamen) çıktılar. (484)

Bu, hür düşünen ve (düşündüklerine göre) hareket eden bir insanın değil, bir kukla'nın resmidir. Ancak, şunu gözden kaçırmayın ki, şimdi kukla durumunda olan bu kimse, (başın), eğer farklı şekilde hareket etmeyi seçmiş olsa idi, (şimdiki durumunda olmayacak), farklı durumda olacaktı; sırf, farklı şekilde olmayı seçmeyeceği, veya bizzat (kontrol edilmeyi) kendi seçeceği için, başkası tarafından kontrol edilmektedir.

- Bazen hareketlerim, benim seçimlerimin sonucu değil; öyleyse, hareketlerim hür değil; ama, hâlâ doğru olan şey, eğer gerçek, öznel bir seçim yapsaydım başka türlü hareket etmiş, ve daha açık olarak, farklı durumda olacaktım.
- Bazen, hareketlerim benim seçimlerimin sonucu; ama, zorlama, baskı altında yapıldıkları için, hareketim (de) hür değildir. Ama, gene değişmeyen ve hâlâ mümkün olan şey, eğer farklı hareket etmeyi seçse idim, farklı hareket etmiş olacaktım (ve içinde bulunduğum durum da, farklı olacaktı) diyebiliriz.

Bu durumlardan görüldüğü üzere, hürriyet (kavramına) iki şeyin daha ilave edilmesi lâzım: Bunların birincisi, hareketin/fiilin, bir seçimin sonucu olması gereği; ikincisi de seçim'in, zorlanmamış ve baskı altında yapılmamış olması, şartıdır. Aşağıda Stace'in bu konudaki etüdünde vermiş olduğu bazı örnekler üzerinde düşünün:

HÜR

Hindistanı hür kılmak için oruç tutuyorsunuz.

Aç olduğunuz/kaldığınız için çalışıyorsunuz.

Gerçeği söylemek istediğiniz için itirafta bulunuyorsunuz.

HÜR DEĞİL

Çölde yiyeceksiz kaldığınız için oruç tutuyorsunuz.

Biri sizi zorladığı için çalışıyorsunuz.

Daha fazla dövülmeyi önlemek için itirafta bulunuyorsunuz.

Hür hareketin doğru tanımını bulmak için, hangi ortak niteliklerin sol grup içinde mevcut; sağ grupta ise eksik olduklarını, mevcut olmadıklarını meydana çıkarmalıyız. Sağdaki hareketler (baskı, zorlama altında) sebep olunmuşlar; sol gruptakiler ise, zorlanmamış, sebep olunmamışlar mıdır? Bağdaşmayıcı görüşün taraftarı böyle söyleyecektir, ancak bu saçmadır. Çünkü, bütün hareketler sebep olunmuşlardır. (Hepsi, bazı sebeplerin sonucudurlar). Bununla beraber, Ayer ve Stace, önemli olan hususun, hareketin kaynağının benim içimde mi olduğunun, içimden mi geldiğinin teşkil ettiğini vurguluyorlar. Bu konuda Stace sebebin ne çeşit olduğunu incelememizi, bunun üzerinde düşünmemizi öneriyor, Stace'in ilave ettiğine göre:

- Hür hareketlerin en yakın nedenleri, uygulayanın, psikolojik durumlarıdır.
- Hür olmayan hareketlerin en yakın nedeni, kişinin dışındaki etkidir. (490)

Hürriyet bu şekilde tanımlandığında, determinizm ile arasında herhangi nedenle hiç bir çatışmada bulunmamaktadır. Çünkü, bir kimsenin "hür" hareketleri, sadece önceki olaylara dayanabileceği gibi, arzuları ve tercihlerinden de kaynaklanır. Stace'ten yaptığımız alıntıya dayalı olarak, şöyle bir revizyonda bulunabiliriz:

İçsel kaynaklı hareketin bağdaşması (bknz. Stace: "Hür hareketlerin en yakın nedenleri, o kişinin psikolojik durumlarıdır") diyor.

i) hareketim, benim seçimimin sonucu, ise;

ii) seçimimin en yakın nedenleri "içimden" kaynaklanıyor, ise; hür hareket ediyorum.

Bu hürriyet kavramı, hareketin sebebinde, sadece "içimden" kaynaklanmasını aradığı için, determinizm ile bağdaşmaktadır. Ama, baskı ve zorlama problemlerini yanıtlamamaktadır: Ya hareketlerim, fobiler, bağımlılıklar ve tehditlerden kaynaklanıyorlar ise? Bağdaşma görüşünü savunanların belli bir kısmı dahi, hareketlerimin "içimden" kaynaklanmasına rağmen, hür sayılmayacakları durumların da

mevcut olduğunu kabûl edeceklerdir. Bunlar, (insanın) içinden-kaynaklanan, içten-kaynaklı, zorlamalardır. Bir uyuşturucu bağımlısını düşünün. Eğer eroin bağımlısı isem, buna sahip olacak durumda isem, alacağımdan emin olabilirsiniz. Bu durumda, uyuşturucuyu reddedecek güçte miyim? O pek sempatik, seçim yetenek analizcileri, bu durumda ne söyleyeceklerdir? Uyuşturucuyu reddedecek güce sahip olduğumu, eğer, reddetmeyi seçse idim, bunu yapabilmiş olabileceğimi tekrarlayacaklardır. Ama, gerçek bu mu? Bu doğru mu? Aynı durum üzerinde bir başka bakış açısını hatırlayalım. Nancy Reagan, uyuşturucu bağımlılarına “sadece hayır deyin” sloganını ortaya attığında, niçin herkes ‘yüzeysel’ bir tavsiye olarak karşıladı? Çünkü, bilindiği kadar, uyuşturucu bağımlılarının çoğu, “hayır” diyebilecek güce sahip değiller. Neden? Uyuşturucu o derece kuvvetli ki, ondan başka bir şeyi seçemiyorlar. Öyle ise, bu olaydan belki, daha çok, şu anlamı yakalamaya çalışmalıyız: “Dahili, iç-kaynaklı nedenler, daima, “hürriyet” ile bağdaşmaz”. Bir revizyon daha yaparsak:

“Zorlamasız” + “Baskısız” Bağdaşma (Ayer ve Stace)

Ayer ve Stace, temin ettikleri belli örneklerde, seçim şeklinin tamamen benim kontrolüm altında, (dış zorlama veya tehdidinde) beni hareket ettiğim şekilde fiilde bulunmaya zorlaması halinde, hür olabileceğini (böyle bir durumu) göstermektedirler. Bununla beraber, sadece harici, dış etken bahis konusu olmayıp, iç-kaynaklı zorlama da, hareket hürriyetine bir tehdit oluşturabilir. Nitekim, gene bir uyuşturucu bağımlısı düşünün: Uyuşturucu sunulduğunda arzuları o derece kuvvetlidir ki, başka birşey seçemezler. Öyle ise, Stace’in, hareketin nedeninin “iç-kaynaklı” olması görüşü de, (hür hareket için) yeterli değildir. Bununla beraber, belki, hareketin nedeninin belli bir ölçüde iç-kaynaklı olması, (daha) yeterli olabilir.

Temel Fikir: Hür hareketim (tamamen) gönüllü, yani, benim arzumdan, seçimimden kaynaklı; ve, seçimim de doğru nedenlerden oluşan kaynaklı (yani, tehdide, fobilere, bağımlılıklara vs.ye dayanmıyor). Buna göre, şöyle bir sıralama takip edebilirim:

- (i) Yaptığım hareket, kendi seçimime dayalı, ise,
- (ii) Seçimimin en yakın nedeni “içimden” kaynaklanıyor, ise,
- (iii) Seçimim, hiçbir baskı, zorlamanın sonucu değil, ise,
- (iv) İstese idim, başka türlü hareket etmiş olabilecek idiysem, Hür hareket ediyorum.

Bağdaşma: Hareketlerim ve tercihlerim nedenlerden kaynaklanıyor, ancak, neden sıraları farklı olabilir, ve mevcut nedenler, “doğru-kaynaklı” iseler, (hareketlerim) sebep olunmuş olsalar da, hür’dürler.

Problemler: Hürriyeti analiz etmeye teşebbüste bütün nokta, hürriyetin, determinizm ile bağdaşır olup olmadığını, daha açık bir şekilde saptamaktan ibarettir. Sadece baskı, zorlama altında değil isem, hür'üm demek, bu konuda yardımcı değildir, çünkü, baskı ve zorlama kaynaklı olanlar ile, bir insanın hareket etmesine neden olan rastgele olaylar arasında, tatbikatta, açık bir ayırım yapmak, kolay değildir. Örneğin, bağımlılığın hürriyete bir tehdit oluşturmasına karşın, öğrenmek için ihtiras sahibi olmak, değildir. Kleptomani'nin hür harekete tehdit teşkil etmesini, bir insanın başkaları ile ilişkide kendisini bir yükümlülük altına sokmasının ise, tehdit oluşturmamasını tayin eden şey nedir?

Bu arada, Bağdaşma görüşü taraftarlarının, (iii) sayılı koşulu, "hiçbir şey beni hareket ettiğim şekilde fiilde bulunmaya zorlamıyor" formülü altında bir revizyona gitmeleri de, yardımcı olmayacaktır. Bağdaşmacı'nın hedefi, determinizm ile bağdaşabilen bir hürriyet şekli bulmaktır. Bu çaba içinde determinist de: "Elbette, önceki şartlar, beni etmekte olduğum harekette bulunmaya zorluyor" görüşünü savunacaktır. Özet olarak, Bağdaşmacı'nın tutumu, hürriyet üzerinde şart konulmasını kabul edemez. Seçimlerimizin, tamamen, kısıtlanmamış olmasını savunur. Öyle ise, yeni bir stratejiye ihtiyacımız var :

III. (2) üzerinde düşünün: Eğer aksi şekilde hareket etmeye muktedir isem, ben, hür hareket ediyorum. (Hürriyetin, Sakınma Analizi)

Şimdiye kadar görmüş olduğumuz, Bağdaşma düşünce disiplini, Katı Determinist görüş içinde, yani, determinizmin, insanın, hareket ettiğinden farklı bir harekette bulunmasını önlediği (3) sayılı görüşünü zayıflatan açıklamalar da önermektedir. Ama, (2) inci koşulu sorguladığımızı düşünün; yani, hürriyet, daha fazla önlemleri gerektirir. Bir oda içinde, her zaman istediğiniz şeyler (eğlendirici şeyleriniz, arkadaşlarınız, yiyecekler vs.) ile olduğunuzu düşünün, eğer biri sizi oradan çıkarmak istese, karşı geleceksiniz. Sonra, birinin, kapıları, pencereleri kilitletiğini düşünün. Dışarı çıkamıyorsunuz, ama, çıkmak da istemiyorsunuz. Acaba, hür değil misiniz? İstese idiniz çıkabilirdiniz koşulu, odada kendi isteğiniz ile mi kaldığınız konusuyla, artık ilişkisiz bir hale gelmiştir. Bunun anlattığı bir kimsenin kısıtlamalar içinde olmasından çok, hareketinin, belli bir önemli ölçüde, "o kimsenin kendi" seçimlerine mi dayalı olduğudur. Hür seçimlerimizin, seçtiğimiz tercihler olduğu şekline, anlam taşıyan bir görüşte bulunabilir miyiz?

Kendi-Derini ile Bağdaşma (Harry Frankfurt ve diğerleri)

Temel Fikir: Hürriyet, bir kimsenin nasıl hareket ettiğini yöneten, entegre bir öznelliğe sahip olması, demektir.

Eğer hareketlerim “daha derinim” içinde ve onun tarafından onaylanmış seçimlerimin kontrolü altında ise, -- yani, yapmış olduğum daha yüksek tercihlerim, veya değerlerim veya düşüncelerim vs. tarafından onaylanmış tercihleri kast ediyorum. – (o takdirde), hür hareket ediyorum.

Bağdaşma: Bir önceki durumda olduğu gibi: Hareketin nedenleri ve tercihler, doğru çeşitten oldukları sürece (bu versiyonda, kişinin iç-derinliğinden gelmektedir) hareket hürdür. Bununla beraber, hürriyet için, sakınabilirlik konusunda herhangi bir şey söylenmemektedir.

Problem örnek olayları: Erken doktrinleştirme, beyin yıkama, çocuklar ?

- Bir kimsenin “derin içi” hâlâ kararlaştırılabiliyor ise, bu vakıa, bizim özümüz itibariyle hür olmamıza izin veriyor mu?
- Bazı durumlarda, bir kimsenin “derin içi”,bütün oluşturmayan, parça, parça dış etkenlerden, (problemlili büyüme, eğitim vb.) konular üretir.
- Çocukların, yetişkinler gibi, düşüncelere dayalı arzu kapasiteleri yoktur, hatta bazı hallerde, “derin iç”leri, belli ölçüde, eksiktir. Bu, hür hareket için yetenekli ve yeterli olmadıklarını mı gösterir?

Yukardaki metinlerde yer alan örnek-olaylardaki problemleri önleyecek bir revizyon veya metinleri daha geliştirecek bir yol görüyor musunuz?

DEVAM EDEN SORULAR :

- Hür hareket olarak kabûl edilen örnek-olaylar üzerinde, bir ‘consensus’, bir görüş-birliği var mı? Uyuşturucu karşısında teslim olup, uyuşturucuyu almaya yönelen bağımlı, bu hareketinde hür mü? Değil mi? Kleptomani hastası, hür mü? Değil mi? Aç olduğu için çalan bir insan, hür mü? Değil mi? Hür olup olmadıklarını anlamak için, başka ne bilgiye ihtiyacımız var?
- Bir insanın muhakeme veya (konu) üzerinde düşünme-müzakere kapasitesi var ise, bu, onun hür olup olmadığını saptamada bir anlam kazanır mı? Bu, ihtiras, fobi veya bağımlılığa dayalı hareketten daha hür’dür anlamı mı taşıyor? Niçin, evet? niçin hayır? Bir hareketi “hür, hür değil” diye nitelememizin bizim için riski ne? Eğer hareket, daha önceki nedenlerden kaynaklanıyor ise, hâlâ bizim ihtiyaç duyduğumuz anlamda hür olabilir mi? Evet ise, neden, hayır ise, neden?